

biofikció [a. biofiction, n. Biofiktion, f. biofiction]

Biofikcióról abban az esetben beszélhetünk, ha a szerzőtől különböző, valós életrajzi személy egy fiktív történet főszereplőjévé válik. A fiktív és faktuális elemek műbeli aránya, a biofikció szerzőjének jelentősége, illetve magának a fikcionalizált alaknak a történetbeli szerepeltetése azonban számos kérdést vet fel. A 'biográfia' [biographie/biography] és 'fikció' [fiction] szavak krízisából született neologizmust először a francia irodalomteoretikus, Alain Buisine használta, aki 1991-es *Biofictions* című esszéjében (Buisine, 1991) a posztmodern felől igyekszik meghatározni a műfajt. Az életrajzok különféle regényesítési kísérletei (életrajzi regény, regényes életrajz, életrajzi esszé stb.) már a 20. század elején is nagy népszerűségnek örvendtek, ennek köszönhető a fikció és életrajz közötti kapcsolatokra irányuló összetett elméleti érdeklődés. A kérdéskör tényleges problematizálása azonban az 1960-as évek posztmodern törekvéseihez köthető, hiszen Derrida, Barthes és Foucault az objektivitás és az igazság fogalmainak dekonstrukcióját célzó elméletei olyan paradigmaváltást eredményeztek, amely az életrajzi alakokat és tényeket fikcionalizáló szövegek előállítására is hatással volt (Midekke, 1991:1). Buisine szerint a posztmodern egyik öröksége, hogy egy életrajzot már nem lehet és nem is kell úgy megírni, mint a klasszikus biográfiákat, amelyek legfőbb ismérve, hogy pontos és ellenőrzött dokumentumokat rendeznek a születéstől a halálig tartó egyirányú elbeszéléssé. „Az életrajz nem a fikció másika – írja Buisine –; nincs arról szó, hogy az egyik oldalon a regényes képzelet áll, amelynek az invenció a sajátja, míg a másikon az életrajzi rekonstrukció, amely legfőbb ismérve, hogy a referencialitás kényszere alá veti magát. A biográfia is fikciók teremtményévé válik, hovatovább [...] a fikcionalitás szükségszerűen az életrajzi gesztus része” (Buisine, 1991:10). Buisine nem jelöl ki éles határvonalakat, nem határoz meg konkrétumokat, és ebből is következik, hogy az elméletéből kiinduló, a kérdést tematizáló francia irodalomkritika biofikció-meghatározását nagyfokú nyitottság jellemzi (vö.: Castellana, 2015:68).

A biofikciók kutatása az utóbbi években az angolszász elméleti diskurzusban valóságos trenddé nőtte ki magát, amelyet az is katalizált, hogy a biofikció az elmúlt évtizedek egyik meghatározó irodalmi formája lett, olyan szerzőkkel, mint Peter Carey, Hilary Mantel, Michael Cunningham, Joyce Carol Oates és mások. Az itt használt biofikció-fogalom szemantikai köre bizonyos értelemben szűkebb, mint a Buisine által képviselt francia irodalomkritikai felfogásé: az angolszász gyakorlat szerint a biofikció a legtöbb esetben az életrajzi regény (biographical novel) megfelelője. Michael Lackey, a biofikció-kutatás egyik legaktívabb képviselője például *The American Biographical Novel* című kötetében (Lackey, 2016a) szinonimaként használja a két kifejezést, ugyanakkor másutt, egyik lakonikus fogalommeghatározásában a biofikciót olyan irodalmi műnek nevezi, amely főhőse tényleges életrajzi személy (Lackey, 2016b:3), tehát ez esetben nem szűkíti azt kizárólagosan a regényre (vagy akár prózai műre). David Lodge definíciója alapján a biofikció „a valós személyt és annak valós történetét tekinti a képzelet tárgyának, miközben a regény technikáit alkalmazza a szubjektivitás ábrázolásához az életrajz objektív, bizonyítékokon alapuló diskurzusa helyett” (Lodge, 2007:10).

Lackey 2022-es *Biofiction* című áttekintő elméleti munkájában (Lackey, 2022) az életrajzi regény definiálása és pozicionálása érdekében Lukács György 1937-ben kidolgozott történelmiregény-felfogásához (Lukács, 1977) fordul, hogy aztán kritikus ítéletet mondjon róla. Lukács szerint a történelmi regényben fiktív és átlagos figura áll a középpontban, aki reprezentatív jellegéből adódóan alkalmas arra, hogy meghatározó társadalmi-történelmi események kiváltó okait és törvényszerűségeit szemléltesse. Az életrajzi regényt Lukács a történelmi regény alfajaként értelmezi, és számonkéri rajta a történelmi pontosságot, nem meglepő tehát, hogy elmarasztalóan bírálja azt. Lukács szerint kudarcra ítélt műfajról van szó, hiszen egy kor társadalmi valóságának teljesen hiteles és objektív reprezentálása elképzelhetetlen egy olyan műben, amelynek rendkívüli valós személyiség áll a

középpontjában, mivel az olvasó a hősre fókuszálva nem tudja megalkotni az adott korszak társadalmának valós képét. Lackey érvelése szerint azonban az életrajzi regény létrejöttét az motiválta, hogy az éppen a történelmi regény korlátait, a történelem objektív ábrázolásának kizárólagosságát igyekezett ellensúlyozni (Lackey, 2022:80). A két megközelítés különbsége az irodalom mibenlétéről vallott meggyőződések különbsége: míg Lukács számára az irodalom világnézet elsajátításának eszköze (társadalmi tudás megszerzése, melyből politikai öntudat és cselekvés következik), addig az amerikai irodalomtudós szerint az irodalom jóval plurálisabb, és kevésbé ideologikus gyakorlatokat takar.

Az életrajzi regény műfajának alapját képező klasszikus életrajz valósággal kialakított viszonyának problematikussága megnehezíti a biofikció meghatározását. Egy biográfia legfőbb ismérve a hitelesség, a mértéktartó és ellenőrizhető jelleg, továbbá az életrajzíró háttérben maradása és objektivitásra törekvése, ugyanakkor eleve nem lehet teljességgel hiteles az, amit egy életrajz felépített történetként mond el, hiszen minden narráció időrendkonstruálás, bizonyos események kiemelése (vagy kihagyása), külső rendező elv alkalmazása, mindezek pedig kétségesse teszik a totális objektivitás meglétét. A biofikció nem a történészek klasszikus kíváncsiainak alapján formálódik: eltávolodik a dokumentumoktól és a tényektől annak érdekében, hogy valamilyen sajátos víziót alkosson a személyiségről, a referencialitás azonban továbbra is fontos összetevője marad a műfajnak. Annak ábrázolása, hogy mit gondolt és hogyan érzett az életrajzi alak, a fikció területére vezet, ezt az evidenciát azonban rögtön bonyolultabbá teszi, ha az életrajzi alak fennmaradt önéletrajzi írásait (naplók, memoárok, visszaemlékezések) a biofikció szövegszerűen is felhasználja. A valós dokumentumok gyakori használata ellenére a biofikció a legtöbb esetben nem tagadja fiktív mivoltát. A fikciós műveletek szerepe továbbá kiemelten fontos egy életrajzi szubjektum megalkotásában, amiből az következik, hogy az életrajzi szubjektum teljes mértékben pontos és hiteles ábrázolása (amely mentes lenne minden fikciós művelettől) nem lehetséges. A biofikció esetében ugyanakkor nem elsősorban az életrajzi alak ábrázolásán, hanem egy adott cél érdekében történő felhasználásán van a hangsúly. A szerző szerepe a biofikció megalkotásában magától értetődő, hiszen saját elképzelései mindig befolyással vannak az életrajzi alak irodalmi reprezentációjára.

Egy idegen nyelvi környezetben használt fogalom honosításakor érdemes figyelembe venni a magyar terminológia sajátosságait is. Mintha a hazai szokásrend – ha hallgatólagosan is – afele mutatna, hogy egy életrajzi regényben a referenciális tények vannak többségben, míg a fiktív elemek nem befolyásolják érdemben a történetet. Ekképpen az életrajzi regény műfaja is számonkérhetővé, ellenőrizhetővé válik, különösen, ha Lukács nyomán az életrajzi regényt a történelmi regény válfajának tekintjük. Péterfy Gergely az előbbi kategóriát elutasítva hangsúlyozza, hogy a Kazinczy Ferencet főszereplővé avató Kitömött barbár című műve „nem életrajzi regény, hanem fikció” (Csicsely, 2015), Láng Zsolt pedig egy interjúban elmondja, hogy Bolyairól nem klasszikus értelemben vett életrajzi regényt akart írni, hanem a felhasznált önéletrajzi dokumentumokból kirajzolódó dramatikus történet ragadta meg (Szekeres 2019). A magyar terminológia ugyanakkor az életrajzi regény mellett számontart egy másik műfajt, a regényes életrajz kategóriáját is. A két műfajt valójában lehetetlen szétválasztani egymástól; igaz, a Világirodalmi lexikon különálló szócikkekben tárgyalja ezeket, a regényes életrajz meghatározásakor mégis összemosza a két fogalmat, és magyar művelőik közül mindkettőnél feltünteteti Szentkuthy Miklóst, Passuth Lászlót és Harsányi Zsoltot (Radnóti, 1989:524).

A biofikció terminust gyakran az életrajzi regény szinonimájaként használják, azonosításuk azonban kirekeszti azokat a műfajokat, amelyek nem regényes formában fikcionalizálnak egy valós életrajzi alakot. Peter Schaffer Amadeus című drámája jóllehet Mozart életét igyekszik nyomon követni, a középpontban álló konfliktushelyzet, azaz Antonio Salieri féltékeny ármánykodása már fiktív elem, mellyel a mű az ösztönös zseni és a tanult, ám középszerű és korlátolt ember rivalizálását problematizálja, tehát a dráma biofikcióként is elgondolható. A

lírával kapcsolatban ugyan számos verses mű létezik, amelyek hőse életrajzi személy, mégsem tekinthetők minden esetben biofikciónak: például több Petőfiről vagy Adyról szóló versben a mű hőse nem egy történetyszerűen elbeszélt narratíva része. Ahhoz, hogy biofikcióról beszéljünk, az elsődleges feltétel az epikus, narratív jelleg, műfaji, illetve műnemi kategóriától függetlenül. David Foenkinos Charlotte című Renaudot-díjas verses regényére például joggal hivatkozhatunk biofikcióként, hiszen az 1943-ban Auschwitzba deportált, majd meggyilkolt zsidó festőművész, Charlotte Salomon életét fikcionalizált formában, történetyszerűen dolgozza fel. A biofikciós keret alkalmazása nemcsak az irodalomban, hanem a film- és képzőművészetben is érvényes lehet: a biofikciós képregények kutatása ugyan még gyerekcipőben jár, narratív műfaj lévén problémátlanul illeszkedhet az irányzatba. A biofikció terminus különösi térhódítását az életrajzi filmek megnevezésére használt „biopic” kifejezés népszerűvé válása is magyarázhatja (Castellana, 2015:68).

M. Á.

Irodalom

- Buisine, Alain. „Biofictions”. *Révue de sciences humaines* 4. sz. (1991): 7–13.
- Castellana, Riccardo. „La biofiction: Teoria, storia, problemi”. *Allegoria* 27, 71-72. sz. (2015): 67–97.
- Csicsely Zoltán. „Ez nem életrajzi regény, hanem fikció”. [Interjú Péterfy Gergellyel.] *fidelio.hu*. 2015.04.21. <https://fidelio.hu/edu-art/ez-nem-eletrajzi-regeny-hanem-fikcio-31042.html>.
- Lackey, Michael. „Locating and Defining the Bio in Biofiction”. *a/b: Auto/Biography Studies* 31, 1. sz. (2016): 3–10.
- Lackey, Michael. *Biofiction: An Introduction*. London–New York: Routledge, 2022.
- Lackey, Michael. *The American Biographical Novel*. New York–London: Bloomsbury, 2016.
- Lodge, David. *The Year of Henry James: The Story of a Novel: With other Essays on the Genesis, Composition, and Reception of Literary Fiction*. London: Penguin, 2007.
- Lukács György. *A történelmi regény*. Budapest: Magvető Kiadó, 1977.
- Middeke, Martin. „Introduction”. In *Biofictions: The Rewriting of Romantic Lives in Contemporary Fiction and Drama*, szerkesztette Martin Middeke és Werner Huber. New York: Camden House, 1999.
- Radnóti Sándor. „Regényes életrajz”. In *Világirodalmi lexikon*. XI. Főszerkesztő Király István. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.
- Szekeres Dóra. „Láng Zsolt: Soha nem akartam klasszikus életrajzi könyvet írni”. [Interjú Láng Zsolttal.] *litera.hu*. 2019.12.29. <https://litera.hu/magazin/interju/lang-zsolt-soha-nem-akartam-klasszikus-eletrajzi-konyvet-irni.html>.

A szócikk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.